

Josip LISAC

Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

Obala kralja Petra Krešimira IV, 2, HR-23000 Zadar

IZOGLOSE REFLEKSA JATA U HRVATSKIM ORGANSKIM IDIOMIMA

Obrađuju se refleksi praslavenskoga *ě* u hrvatskim organskim idiomima u povijesnoj perspektivi i u suvremenosti. U tom je smislu naročito istaknuta primarnost refleksa jata u štokavštini odnosno njihova sekundarnost. Primarnost bi se odnosila na izravan prijelaz zatvorenoga *e* u *i* ili u *e*, dok bi sekundarnost značila dobivanje *i* ili *e* od diftonga. Ukratko su prikazani i refleksi jata u nehrvatskim govorima središnjega južnoslavenskoga dijasistema, osobito gdje se radi o hrvatskom stanovništvu.

Pitanja u svezi s praslavenskim jatom i njegovim refleksima nisu ni jednostavna ni dovoljno istražena (poslavito u smislu obradbe jata u brojnim književnim i drugim djelima), iako su mnogo proučavana i općenito izvanredno važna. Sve to u punoj mjeri vrijedi i za hrvatske organske idiome, karakterizirane prvenstveno njihovim prozodijskim i vokalnim značajkama, a u vokalizmu najbitnije je upravo stanje kontinuanata jata, često na vrlo kompliciran način uključeno u sustave promjena vokala u prostoru i u vremenu.¹ Razumije se samo po sebi da je to važno vokalno pitanje povezano poglavito s ostalim (dakle nehrvatskim) idiomima središnjega južnoslavenskoga dijasistema, s time da posebno moramo spomenuti bošnjačke/muslimanske govore, jer su velikim dijelom hrvatskoga podrijetla.²

¹ Usp. npr. prilog Willema R. Vermeera "Traces of an early Romance isogloss in Western Balkan Slavic", *Slavistična revija*, 37/1989, št. 1-3, str. 15-30.

² To je vrlo lako dokazati, tj. u Bosni muslimanski su govori uglavnom redovito istoga tipa kao hrvatski, uz minimalne razlike, i to većinom u konsonantizmu (Muslimani čuvaju *h*, gube *č* i *dž* itd.) i u leksiku (Muslimani imaju više turcizama). U odnosu prema Srbima uglavnom su vrlo udaljeni i Muslimani i Hrvati; Srbi su većinom ijekavci štakavci novoštokavci, dok su Hrvati i Muslimani često ikavci, a hrvatski i muslimanski ijekavci pretežno su šćakavci, rjeđe štakavci. Srbi su češće ijekavci šćakavci nego ikavci.

U prosuđivanju o izgovoru praslavenskoga jata polazimo od njegova pseudo-diftonškoga značaja s prvim zatvorenijim i drugim otvorenijim dijelom boje *e*,³ a u prvim stoljećima Života dijasistema u kojem su bili i hrvatski govori čakavskoga, kajkavskoga i zapadnoštokavskoga tipa jat se izgovarao kao zatvoreno *e*. Upravo je zatvoreno *e*, kao i zatvoreno *o* (od stražnjega nazala), *šwa* (od poluglasova) i samoglasno *l*, bilo nestabilnim glasom, pa je baš sudbina tih jedinica najbitnije označila stvaranje dijalekata u 2. razdoblju našega dijasistema, recimo od 13. do 15. stoljeća.⁴

U većine kajkavaca, točnije, u središnjih kajkavaca (tzv. zagorsko-međimurski, turopoljsko-posavski i križevačko-podravski dijalekt), *e* se kao refleks jata učvrstilo jer je i *šwa* dalo *e*, dakle izgovaralo se npr. *lep den*, uz nešto iznimki u kojima je *šwa* dalo *a*, »najčešće iza *l* ili pod $\hat{\text{}}$ akcentom«.⁵ Među ostalim kajkavcima zanimljivo je stanje u govorima na ozaljskom području; ti, naime, kajkavci s čakavskim elementima imaju jat ikavsko-ekavskoga tipa kao u srednjočakavskom dijalektu,⁶ i to po zakonu Meyera i Jakubinskoga. Taj uglavnom čakavski primjer zamjene jata s pandanom u poljskom jeziku i donekle izvan njega⁷ govori o nejednaku izgovoru jata u različitim pozicijama u praslavenskom jeziku, a Ozalj je vjerojatno susjedovao s nekadanjim (predmigracijskim) najstarijim čakavcima ikavsko-ekavske fizionomije. Do danas su neki goranski kajkavci sačuvali zatvoreno dugo *e* od *ě* različito od svih drugih vokala,⁸ dakle ipak, uz znatnu različitost i u važnim činjenicama, kao u središnjoj kajkavštini gdje su *e* i *e* dali otvoreno *e* nasuprot zatvorenomu od *ě*.⁹ No mnogi goranski kajkavci imaju diftong *ej* kao refleks *ě*, i to dvoglas koji je u paru s diftongom *ou* od samoglasnoga *l*. Tu je, dakle, situacija kao u mnogim slovenskim dolenskim idiomima. Na par *ě* i *l* naići ćemo i u štokavskim i u čakavskim govorima. Čest je također bio razvojni paralelizam dugoga *o* i *ě*.¹⁰

³ Naravno, o tom pitanju postoji obilna literatura, pri čemu je vrlo obična i teza o prsl. jatu izgovaranom kao otvoreno *e*.

⁴ Usp. o razvoju dijasistema u tri razdoblja (do kraja 12. stoljeća; otad do kraja 15. stoljeća; zatim treće razdoblje) u radovima Dalibora Brozovića, npr. u monografiji "Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti", u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb 1978, str. 9–83, osobito str. 11–16.

⁵ Pavle Ivić, "Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XI/1968, str. 58.

⁶ Usp. Stjepko Težak, "Ozaljski govor", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5/1981, str. 203–428, osobito str. 225–229.

⁷ Usp. D. Brozović – J. Lisac, "Utjecaj konsonantskog okruženja na refleks *ě", *Prilozi MANU*, XIII–1/1988, str. 51–60.

⁸ V. Josip Lisac, "Iz goranskog vokalizma", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXI–2/1988, str. 137–175. Takav je, recimo, govor Turni kod Delnica.

⁹ Naravno, u goranskih kajkavaca ta se različitost izražava drugačije, npr. *e* od jata a e od e i od prednjeg nazala; ili *ej* od jata, *je* od e i e.

¹⁰ Usp. prilog iz bilj. 1, str. 21.

Spominjemo i osjetno kajkavizirane čakavce na donjosutlanskom području s uglavnom ikavskim refleksom jata (pa i primjerom *cista*), ali i ikavsko-ekavskim i nesustavnim centralnokajkavskim također.¹¹ Uostalom, i na donjolonjskom području jat obično daje *i*. Naravno, konkretne su kajkavske realizacije refleksa jata različite (nerijetko npr. diftong *ie* kao ostvarenje fonema *ę*). K tomu, primjerice u Vedešinu u Madžarskoj (uz Nežidersko/Niuzaljsko jezero) dugi *ě* dao je *eĭ* a kratki *ĭe*.¹² Sve u svemu, rijetki su kajkavci koji su izjednačili supstituante *ě* s kontinuantima *e* i prednjeg nazala, dakle među kajkavcima nema mnogo ekavaca; ekavski su, recimo, govori oko Severina na Kupi i Lukovdola u istočnoj goranskoj zoni, ali i uz pokoji ikavizam od *ě*,¹³ dok od *e* i *ę*, naravno, refleksa *i* ne dobivamo. Ekavski su npr. i govori sjevernomoslavačkoga tipa zapadno od rijeke Česme i u Podravini.

No prve su se zamjene jata u dijasistemu dogodile na sjeverozapadu i na jugoistoku; ekavizacija najprije zahvaća jugoistok Srbije, dakle torlačke govore, i čakavski sjeverozapad (oko Rijeke), a pritom je utjecaj supstrata lako moguć.¹⁴ Ubrzo čakavci na jugoistoku (zona Šibenik-Split i srednjodalmatinski otoci) mijenjaju *ę* u *i*, a u međuprostoru nastaje velika zona ikavsko-ekavske zamjene jata, po zakonu Meyera i Jakubinskoga. Ikavsko-ekavski uglavnom su bili i govori u unutrašnjosti, u Lici i drugdje. Važno je da među čakavskim ikavcima nalazimo nešto ekavizama,¹⁵ a i među ekavcima ima ikavizama. Međutim, nije zabilježeno da bi u prostiranju južnočakavskoga (ikavskoga) dijalekta bilo ekavskih mjesta, dok suprotnih primjera ima, tj. da na ekavskom terenu nalazimo ikavce; ikavski je govor Klane sjeverno od Rijeke, blizu slovenske granice.¹⁶ Manje-više redovito

¹¹ Vesna Zečević, "Kajkavski ikavci s gledišta jezičnoga kontakta", *Rasprave Zavoda za jezik*, 14/1988, str. 217–231. Sva je prilika da su ti ikavci preseljeni iz područja oko Une. Usp. Stjepan Krivošić, "Porijeklo sutlanskih ikavaca", *Republika*, 35/1979, br. 7–8, str. 749–763; Ivan Brabec, "Podrijetlo sutlanske ikavice", *Republika*, 36/1980, br. 9, str. 886–892.

¹² H. P. Houtzagers, "Phonological Remarks on the Kajkavian Dialects of Hidegség and Fertőhomok", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXX–1/1987, str. 169–178.

¹³ Pavle Ivić, "Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 6/1961, str. 197.

¹⁴ V. ideje iznesene u prilogu W. R. Vermeera citiranu u bilj. 1.

¹⁵ Usp. Božidar Finka, "O rječniku Jure i Pere Dulčića i o njegovu jeziku", *Hrvatski dijalekto-loški zbornik*, 7–2/1985, str. 377. Sasvim je razumljivo da sjeverozapad južnočakavskoga dijalekta (Pašman) ima prilično ekavizama, ali ipak ne toliko da bi mogao biti uvršten u srednjočakavski (ikavsko-ekavski) dijalekt. U Ždrelcu sam zabilježio ekavizme *cěriti se*, *lětō* 'dlijeto', *krěn* 'hren', *kōren*, *preměstiti* (ali *mĭsto*), *pěteh* // *pětef*, *prevārĭti*, *prěko*, *starešĭna*, *telesĭna* (ali *tĭlo*), *směna* (ali *mĭnā* 'mjesec tek treba da se pokaže nakon mladaka'), *sěsti*, *trěska* 'sitno za loženje vatre i uopće iscijepano', *věrovati* (ali *vĭra*), *zavet'āti se*. Usp. i Božidar Finka, "Mjesto govora otoka Pašmana među obližnjim govorima", *Pašmanski zbornik*, Zadar 1987, str. 214–215.

¹⁶ Willem Vermeer, "On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and *e*-presents", *Studies in Slavic and General Linguistics*, 2/1982, 295; Iva Lukežić, "O dvama ikavskim čakavskim govorima u sjevernom Hrvatskom Primorju", *Godišnjak Riječkog književnog i naučnog društva*, 2/1988, str. 81–85. Osim govora Klane, tu se obrađuje i govor Studene.

postoje i odstupanja od pravila da u ikavsko-ekavskim govovima *ě* daje *e* ispred dentala plus neprednji vokal ili ništa i *i* izvan te pozicije. Čakavci u Gradišću i u okolnim zemljama uglavnom imaju ikavsko-ekavski refleks jata, no južno Gradišće (npr. Stinjaki) je ikavsko, uključujući i dijalekatske fizionimije koje ne bismo mogli definirati jednostavno kao čakavske.¹⁷ Impresivan je broj ikavsko-ekavskih područja¹⁸ (od Krka do Dugog otoka i Ugljana izuzevši ekavski Cres i sjeverni Lošinj; zatim Senj; obala sa zaleđem od okolice Novog Vinodolskog do okolice Bakarca te Grobnik; čakavske oaze oko Otočca, Brinja i Ogulina; dvije kolonizacijske zone u Istri – koje su u posljednje doba mnogo raščlanjivane, i to s posljedicama da je izoglosa srednjočakavskoga dijalekta promijenjena – neki su idiomi popisu dodani, neki oduzeti;¹⁹ zatim Vrbovsko i okolica; čakavska sela u Pokuplju i Žumberku; Gradišće i Donja Austrija; sela u Slovačkoj i južnoj Moravskoj, a i Hrvatski Grob kod Bratislave s nešto kajkavskih crta). Na području buzetskoga dijalekta čuva se *ę* u zapadnoj polovici te dijalekatske jedinice kada je naglašeno, a kratko naglašeno *ę* u istočnoj polovici te zone.²⁰ Recimo u Nugli na istoku buzetske zone imamo *člůvęk* ‘čovjek’ i *brīh* ‘brijeg’; *brīh* je od dugoga jata, pa je zato ikavsko. U Velikom Mlumu na zapadu buzetskoga dijalekta zabilježeno je *bręh* i *zvīzdā*; u primjeru *zvīzdā* refleks jata je nenaglašen. Ista situacija kao u istočnom dijelu vrijedi i za Boljunštinu (Semić, Lupoglav, Vranja) izvan buzetskoga dijalekta, tj. refleks kratkoga jata je zatvoreno *e*,²¹ dakle čuva se fonološka individualnost jata; zamjena kratkoga *e* i *ę* je otvoreno *e*. Lastovski dijalekt pod zapadnoštokavskim utjecajem (dubrovačkim) ima *je* kao refleks jata i u dugim i u kratkim slogovima, međutim Lastovo također ima i drugi dio diftonga *uo*, vokal *o*, na mjestu *ǰ*, što je također zapadnoštokavski utjecaj, gdje su *ě* i *ǰ* bili u paru (*ie:uo*), kako smo već rekli. Vrijedno je spomenuti i uglavnom redoviti ikavski refleks *ě* u jugozapadnom istarskom dijalektu prilično čakaviziranih doseljenika iz područja zaleđa istočno od Cetine, štokavaca štakavskoga tipa s prirodnim čakavskim primjesama.²²

¹⁷ Usp. kartu 2 u monografiji Gerharda Neweklowskoga, *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Wien 1978.

¹⁸ Iva Lukežić, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990.

¹⁹ Silvana Vranić, “Za dijalekatnu kartu čakavskih ikavsko-ekavskih govora u Istri”, *Riječ*, 1/1995, sv. 1–2, str. 71–82.

²⁰ Usp. Pavle Ivić, “Paralele poljskome ‘pochylenie’ na srpskohrvatskom terenu”, u: *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, Kraków 1963, 227–243; Petar Šimunović, “Dijalekatske značajke buzetske regije”, *Istarski mozaik*, 8/1970, br. 5, str. 35–49.

²¹ Janneke Kalsbeck, “Položaj govora Nugle kod Roča unutar sjeverozapadnočakavskog kompleksa”, u: *Studies in Slavic and General Linguistics*, 10/1987, 91–100.

²² Dalibor Brozović, “O Makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergenije”, *Makarski zbornik*, 1/1971, str. 387.

Torlačko područje i većina istočnoštokavskoga ekavizirano je prije zametanja dvoglasničkoga jata tipa *ie* u zoni istočno od Neretve odakle se taj refleks jata širio na sve strane po zapadnoštokavskom terenu i na jugozapad istočne štokavštine. Razni primjeri miješanoga jata, tj. različitih refleksa jata u dugim i u kratkim slogovima, i to od Slavonije do Crne Gore, rječito govore o prethodnom oformljenju diftonškoga jata, pa se odatle može zaključiti da su mnogi ikavci a možda i ekavci na zapadnoštokavskom području sekundarno dobili takve reflekske od diftonga, kao što se dogodilo i ponegdje drugdje u slavenskom svijetu. Tipovi *diete* – *diteta* (Jablanica, Kakanj, Žepče), *dite* – *djeteta* (Posavina, Siče, okolica Podgorice, Plav, Gusinje), *diete* – *deteta* (Bijelo Polje, Novi Pazar), *dete* – *djeteta* (Tešanj, Maglaj, okolica Kladnja, dijasporni Kukinj jugozapadno od Pečuha, Mrkovići), *dite* – *deteta* (Stari Mikanovci, dio Baranje) i *dete* – *diteta* (i ovo u okolici Žepča), dakle, te formule miješanoga jata pokazuju da je, uz dio istočne štokavštine, diftongizacija zahvatila i dio zapadne štokavštine, i to istok zapadne štokavštine. Na sjeveru diftong bi zauzimao prostor od zapadne Slavonije do zapadnoga Srijema,²³ a južnije mogli bismo misliti barem na područje između Jajca, Glamoča i Duvna te istoka zapadne štokavštine blizu Drine. Pritom se, naravno, oprezno oslanjamo i na jezik poznatih pisaca Stjepana Margitića Jajčanina, Pavla Posilovića (Glamoč) i Ivana Ančića (Lipa kod Duvna), u kojih je uglavnom ijekavsko-ikavski kontinuant jata.²⁴ Dakle, nemamo pravih dokaza da bi jat zapadnije od Jajca i Glamoča bio diftonški u srednjem vijeku; ti su zapadni ikavci možda *i* dobili izravno od *ę*. Još je vjerojatnije da se to dogodilo u Makarskom primorju, upravo kao u čakavskih susjeda. Na sjeveru *ę* zamijenjeno je kasno, pa je i podravski i posavski ekavizam (sa zakonitim ikavizmima) moguć i kao pobjeda drugoga dijela diftonga *ie* i kao prijelaz *ę* u *e*, a isto vrijedi i za slavonske ikavce. Dakle, važno je razlikovati primarnost (s izravnim procesom zamjene *ę* s *i* ili *e*) i sekundarnost (gdje je *e* ili *i* dobiveno od diftonga). Više primjera čuvanja *ę* u govorima slavonskoga dijalekta²⁵ (okolica Našica, Gradište, Baćin i Dušnok u Madžarskoj) pokazuje da na sjeveru možda i nije bilo diftonga, a isto bi sugerirali i baranjski te mikanovački primjeri miješanoga jata.

Dakle, većinom današnji ijekavci za kratki jat imaju *je*, dok je dugi diftong očuvan. To je najveći prostor u slavenskom svijetu gdje jat nije zamijenjen ni jed-

²³ Usp. "Dijalektologijsku kartu današnjega posavskoga govora" u radu Stjepana Ivšića "Današnji posavski govor", u: *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, München 1971, 218–476. Primjere miješanoga jata nalazimo od Siča u zapadnoj Slavoniji do sela istočno od Brčkoga sjeverno od Save.

²⁴ Dalibor Brozović, "Uloga bosanskohercegovačkih franjevacu u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića", *Jezik*, 20/1972–1973, br. 2, str. 37–51, osobito str. 38–40.

²⁵ Stjepan Sekereš, "Areali ikavskog, ekavskog i ijekavskoga govora u slavonskom dijalektu", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 8/1989, str. 135–144.

nim drugim fonemom. Izgovor ijekavskoga dugoga jata vrlo je različit u dijalektima, ali u Hrvata nigdje se ne izgovara dvosložni jat s kratkim *e* u drugom slogu, npr. *vrijèdno dijète*, kako je donedavno prikazivano u jezikoslovnim djelima za standardnu novoštokavštinu.²⁶ To je dijalekatski izgovor iz nevelika područja oko tromeđe Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, prostora s malim brojem govornika i bez kakvoga kulturnoga središta. U istočnohercegovačkom dijalektu (novoštokavskom, štakavskom) na sjeverozapadu je običan jednosložni izgovor, a na jugoistoku je manje-više redovit dvosložan izgovor barem silaznoga dugog jata; zanimljiv je Dubrovnik s dvosložnim izgovorom silaznoga dugoga jata i jednosložnim izgovorom uzlaznoga dugoga jata (npr. *brījeg, rīèka*).²⁷ U istočnobosanskom dijalektu (ijekavskom šćakavskom nenovoštokavskom) pretežno je izgovor dugoga jata dvosložan, rjeđe jednosložan, ali ima i mnogo kolebanja. Zetski dijalekt (ijekavski štakavski nenovoštokavski) karakterizira uglavnom dvosložan izgovor dugoga jata, a među njegovim su govornicima i bokeljski Hrvati. Može se reći da je na kraju srednjega vijeka, prije velikih seoba, ikavsko-ijekavska granica, *grosso modo*, tekla Bosnom i Neretvom,²⁸ ali u velikim metanastazičkim kretanjima (kad je mnogo ijekavaca prešlo u zapadnu Bosnu) i posljednjih godina (u ratu) stanje je jako promijenjeno. O jatu u slavonskom, istočnohercegovačkom i istočnobosanskom dijalektu rečeno je ono najosnovnije; zapadni dijalekt (ikavski novoštokavski) jedini je pravi ikavski štokavski dijalekt, i štakavski i šćakavski. Srijemski Hrvati danas uglavnom govore šumadijsko-vojvođanskim dijalektom, novoštokavskim štakavskim ekavskim, ali sa zakonitim ikavizmima; taj dijalekt od zapadne Šumadije do Rađevine čini i zona sa sačuvanim jatom.²⁹ U Rumunjskoj rekaški Hrvati također čuvaju zatvoreno *e* od jata, a to su govornici kosovsko-resavskoga dijalekta, preciznije, njegova smederevsko-vršačkoga poddijalekta. Taj je dijalekt većinom ekavski štakavski nenovoštokavski.

²⁶ Dalibor Brozović, "Refleksi starohrvatskosrpskoga dugog jata u standardnoj novoštokavštini i problem njihova fonološkog statusa", *Prilozi MANU*, III–1/1978, str. 7–20.

²⁷ Upozoravam i na fonološki opis cavtatskoga govora: Dalibor Brozović, "Cavtat (OLA 65)", u: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981, str. 497–506. Tu se, među ostalim, kaže ovo: »Kako se u dvosložnome slijedu /ije:/ sekvenca /ij/ može zamijeniti neslogovnim [j] samo ako cio slijed /ije:/ potječe od è., mogao bi se dobiveni diftong [je:] interpretirati i kao cjelovit fakultativni fonem koji se slobodno zamjenjuje trofonemskim slijedom«, str. 497. Materijal iz Cavtata, kao i drugi zapisi, nalazi se u 1. knjizi Općeslavenskoga lingvističkog atlasa, serija fonetsko-gramatička (Beograd 1988), gdje su na kartama i u komentarima obrađeni upravo refleksi jata.

²⁸ Dalibor Brozović ("O jednom problemu naše historijske dijalektologije", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 4–5/1961–1962, str. 51–57) precizira tu granicu, također i Miloš Okuka (*Govor Rame*, Sarajevo 1983, str. 30–31).

²⁹ Slobodan Remetić, "O nezamenjenom jatu i ikavizmima u govorima severozapadne Srbije", *Srpski dijalektološki zbornik*, 27/1981, str. 7–105.

Među govornicima torlačkih dijalekata Hrvate nalazimo na Kosovu, u Janjevu i još nekim mjestima, a to su punktovi prizrensko-južnomoravskoga dijalekata, također i u Rumunjskoj, u području Karaševa, tj. krašovansko-svinjičkoga dijalekata. Kao i ostali govornici torlačkih dijalekata, i Janjevci su ekavci, uz nešto iznimki. Međutim, Krašovani u naglašenu položaju čuvaju *e*,³⁰ a izvan njega imaju *i* (*biži* 'bježi', *pobegli*). Sasvim je razumljivo dobro čuvanje jata u dijaspori; odselili su s očuvanim zatvorenim *e* ponegdje, pa upravo zato više nije moglo biti zahvaćeno promjenom.

Naravno, ovdje mnoga pitanja nisu obrađena, npr. stanje u primjerima tipa *gnijezdo*, *mreža*, *dio*, *orah/orih/orih* itd., govorili smo o prostranu terenu pa nismo precizirali izoglose, ali je i već rečeno dovoljno da zaključimo kako su hrvatski štokavski ijekavci i šćakavci i štakavci, i novoštokavci i nenovoštokavci u pitanju akcentuacije. Isto to možemo reći i za ikavce štokavce, jedino kod ekavaca štokavaca situacija je drugačija; dakle, oni su i šćakavci i štakavci samo ako uzmemo u obzir i govore nehrvatskoga tipa među idiomima središnjega južnoslavenskoga dijasistema; naime, hrvatski su ekavci samo šćakavci, a ekavski štokavski uglavnom su govori nehrvatskoga tipa. U cjelini, kad se radi o izoglosama upravo takvu situaciju i očekujemo, jer se one, kako je općenito poznato, u načelu mogu kombinirati sa svim razvojnim mogućnostima. Razumije se, takav zaključak potvrđuju i kajkavski i čakavski govori, ne samo štokavski.

³⁰ Pavle Ivić, "Klokotič (Clocotici; OLA 168)" u: *Fonološki opisi ...*, Sarajevo 1981, str. 612–617.

The isoglosses of the *jat* reflexes in Croatian organic idioms

Summary

The paper analyzes the reflexes of Proto-Slavic *jat* in organic Croatian idioms, both from an historic perspective and in the present time. Particular attention is given to the primary and secondary importance of the *jat*' reflexes in Štokavian. The primary reflex refers to the direct shift of closed *e* to *i* or *e*, while the secondary reflex describes the *i* or *e* derived from a diphthong. A short survey of the *jat* reflexes in non-Croatian speeches is also given. It has been shown that among Štokavian Croats speaking ijekavian and ikavian one can find čakavian and štakavian, as well as neo-štokavian and non-neo-štokavian speaking groups, while it is relevant for ekavian speaking štokavians only if we also take into account the non-Croatian speeches among the idioms of the central South-Slavic language diasystem. That is exactly the situation we would expect for the isoglosses, because they can be combined with any development possibilities. Čakavian and kajkavian, as well as štokavian confirm that conclusion.